

Praemonstratensia in een kroniek van de stad en de meierij van Den Bosch

Bij de geschiedschrijving over personen en gebeurtenissen in de Middeleeuwen gaat de aandacht, meer als voorheen, uit naar het leefmilieu, de gewoonten, opvattingen en toestanden, niet alleen bij de meer ontwikkelde en leidinggevende personen, maar ook bij de overgrote massa van de ongeletterden, de boerenbevolking, de ambachtslieden en de rondtrekkende kooplui. Een prachtig voorbeeld daarvan biedt het boek van H. NOLTHENIUS over het leven van Franciscus van Assisi¹⁾.

Daarbij wordt gebruik gemaakt van wat plaatselijke kronieken aan allerlei informatie bieden. Zo ontstond ook het rijk gedocumenteerde werk van Jacques LE GOFF²⁾.

Voor wat de stad en meierij van 's-Hertogenbosch betreft bestaat er een hele serie kronieken³⁾, waaruit auteurs als Jacob van Oudenhoven⁴⁾ en Johan Hendrik van Heurn⁵⁾ rijkelijk hebben geput.

Een kroniek, die tot op heden nog maar weinig werd benut, is het handschrift, dat in het archief van de Abdij van Berne⁶⁾ is terecht gekomen. In het *Vriendenboek stadsarchivaris Kuyser*⁷⁾ heeft de abdijsarchivaris H. VAN BAVEL in zijn bijdrage *Het handschrift van de Bossche Kroniek van St. Geertrui, 1140-1699, in de Abdij van Berne* de aandacht op dit handschrift gevestigd, speciaal naar aanleiding van de citaten over Barbara Disquis, de natuurlijke dochter van keizer Maximiliaan van Oostenrijk.

¹⁾ H. NOLTHENIUS, *De man uit het dal van Spoleto*, Amsterdam 1989.

²⁾ J. LE GOFF, *La civilisation de l'Occident Médiéval*, Parijs 1984. Hiervan verscheen een Nederlandse vertaling, *De Cultuur van Middeleeuws Europa*, Amsterdam 1987.

³⁾ De meest bekende is die van A. CUPERINUS, *Die chronicke vander vermaerder ende vromen stadt van Tserhtogenbosch*, uitgegeven door C.R. HERMANS in zijn *Verzameling van kronyken, charters en oorkonden betreffende de stad en meierij van 's-Hertogenbosch*, deel I, 's-Hertogenbosch 1848.

⁴⁾ J. VAN OUDENHOVEN, *Silva-Ducis aucta et renata of Beschryvinge van de stadt van 's-Hertogen-Bossche*, 's-Hertogenbosch 1670, en *Een nieuwe ende vermeerderde beschryvinge van de meyerie van 's-Hertogen Bossche*, 's-Hertogenbosch 1670.

⁵⁾ J.H. VAN HEURN, *Historie der stad en meyerie van 's-Hertogenbossche*, in vier delen, Utrecht 1776-1778.

⁶⁾ Afd. II, B 8.

⁷⁾ *Vriendenboek stadsarchivaris Kuyser*, aangeboden aan drs. P.Th.J. Kuyser, archivaris van 's-Hertogenbosch, bij zijn pensionering, 1980, blz. 1-17.

Voor een beschrijving van het ms. kan ik niet beter doen, dan hier overnemen, wat H. van Bavel reeds vakkundig heeft gedaan in zijn genoemde bijdrage. «Het handschrift is vervat in twee delen met de afmetingen $33 \times 21\frac{1}{2}$ cm, te zamen 11 cm dik. De delen hebben een perkamenten rug, waarop met behulp van ultra-violet licht te lezen valt: *Het Kronyc der Stad ende Meijerij van 's-Hertogenbosch*, en eronder in grote Arabische cijfers: 1 en 2. De kartonnen platten zijn versterkt met perkamenten hoekstukken en beplakt met bruin papier. Het eerste deel telt 295 beschreven folia van papier. Op de folio's 8, 16, 24 etc. tot en met 152 is een authentieke foliëring aangebracht in inkt. Het gehele deel is door mij met potlood verder gefolieerd en bevat de kroniek van 1140-1595. Het tweede deel, dat loopt van 1595-1699, is helaas met een grove hand van een 50, 60 jaar geleden niet gefolieerd, maar gepagineerd. Deze paginering loopt van 1 tot en met 474». Achteraf is gebleken, dat na bladzijde 421 twee pagina's zijn overgeslagen, «zodat de twee delen te zamen 1066 bladzijden tellen. Het papier vertoont de structuur van omstreeks 1700; de draaglijnen op 24 mm afstand en 22 vertikale lijntjes op 2 cm. De watermerken zijn in de twee delen met ruim 500 folio's steeds dezelfde: het Wapen van Amsterdam met de letters I W S, en van de blz. 83-160 de Zeven Provinciën met de ligeerde letters VH. Alleen de schutbladen wijken af: zij dragen de merken van de Hollandse Tuin⁸⁾. Met moet hieruit besluiten, dat het papier in één keer is aangeschaft». Het inbinden is duidelijk aantoonbaar na het schrijven geschied.

Ter aanvulling van de beschrijving van het handschrift door H. van Bavel kan nog worden opgemerkt, dat vooral de ongeveer 20 eerste bladzijden van deel I in kriebelschrift zijn geschreven. Daarna wordt het schrift groter en ruimer, zodat er steeds minder op elke bladzijde staat. In deel I telt elke bladzijde ongeveer 30 regels met 10 woorden per regel, in deel II gemiddeld 20 regels met 5 tot 8 woorden per regel.

Het schrift aan het einde van deel II is niet van dien aard, dat men moet besluiten, dat de schrijver een oud man was. Hij is tot dusver niet met name bekend. Duidelijk eigen notities zijn niet aanwijsbaar. Bij de keuze van de teksten uit de bronnen geeft hij blijk een chauvinistisch Bosschenaar te zijn en bijzonder geïnteresseerd in kerkelijke zaken. Zo noteert hij ongeveer 115 stichtingen van priesterstudiebeurzen. Hij schrijft de woorden zoals ze door de gewone man werden uitgesproken, zodat men de indruk krijgt, dat men met twee personen te doen heeft.

⁸⁾ W.A. CHURCHILL, *Watermarks in paper in the 17 and 18 centuries*, Amsterdam 1935.

De een las de tekst voor en de ander schreef op wat hij hoorde. Typische voorbeelden zijn: Geertrui wordt heel het werk door geschreven als «Getrui». In plaats van geradbraakt staat er telkens «gerabract». In plaats van Utrecht schrijft hij vaak «Uyttert».

Van heel de kroniek is door mij een getypte transcriptie gemaakt. Bij deze transcriptie zijn de mededelingen ondergebracht in elf afdelingen. We laten ze hier volgen, zodat men een globale indruk krijgt van de inhoud.

- I. De hertogen van Brabant
- II. Oorlogen, gevallen van oproer, vredesovereenkomsten
- III. Kloosters, kerken, kapellen, kapittels, etc.
- IV. Stad Den Bosch (straten, poorten, markten, muren, waterlopen)
- V. Stadsordonnanties etc.
- VI. Gasthuisstichtingen
- VII. Studiebeurzen
- VIII. Reformatie
- IX. De bisschoppen van Den Bosch
- X. Natuurverschijnselen
- XI. Varia.

Een vergelijkende studie van de vele Bossche kronieken en het opsporen van de bronnen, waarop de gegevens teruggaan, bevinden zich in een beginstadium. Een integrale uitgave van alle kronieken is in de toekomst niet uitgesloten.

Bij de onderstaande teksten, die uit deze kroniek zijn gelicht, en die personen en stichtingen van de orde van Prémontré betreffen, is geen kritische beoordeling toegevoegd. Wel staan de nodige historische aantekeningen als noten onder de teksten.

Zijlstraat 1

G.M. VAN DER VELDEN, O. Praem.

NL - 5473 CJ Heeswijk-Dinther

EXTRACTEN UIT DE KRONIEK

Deel I

fol. 1r. In den jaere 1140 heeft heer Fastradus van Uuytwijck ridder, geboortigh uyt Lant van Altena, gefondeert het godthuys tot POSTELL, gelegen in een woeste hijde int midden van derthien dorpen, daer het

naeste dorp wel twee uren vandaan ligt, waerinne de rijsende luyden wierden gelogeert ende wel getracteert¹).

fol. 1r. In den jaere 1173 heeft de heer Fastradus van Uuytwijck het godtshuys van POSTEL overgegeven aen den eerwerdigen Gerlandus, abt van Floreff, opdat hij int selve godtshuys stellen soude gewijde maegden onder de ordre der Premonstreyt ende onder de gehoorsaemhijt van een proost, welcke maegden die arme pelgroms ende rijsende luyden sullen moeten dienen ende herbergen ende tracteren in cost en dranck.

fol. 6v. In den jaere 1270 is het maegdenclooster tot Postel verandert in een mansclooster onder de gehoorsaemhijt van eenen proost, die volgens de stichtinge vant godtshuys alle de vremdelingen ontfangen moet ende een dach ende nacht logeren mits haer de cost ende dranck gevende²).

fol. 77r. Eodem anno (1522) is hier binnen Den Bos een groote dagvaert gehouden van de Staten van Brabant. Daer waeren tegenwoordig den abt van Sint-Bernarts, den abt van TONGERLO ende den abt van Sint-Getruiden ende veele baenrotsen ende andere groote heeren. Ende op het stadthuys stonden cantoiren met alderhande silverwerck ende wijn ende andere costelijcken dranck. Ende de camereren waeren behangen met groen laecken. Ende op dese dagvaert wiert voor Vrouw Magriet versocht een bede. Die prelaten consenteerde negenduysent rijnguldens. De steden van Loven ende Antwerpen consenteerde oock negenduysent gulden. Maer Brussel ende Den Bos wilde niet consenteren ofte nergens naer hooren. Maer door groote sollicitatie, die daerom gedaen worden, consenteerde die van Den Bosch noch vijffduysent gulden. Die van Brussel, vresende, dat het haer soude opbreecken, consenteerde oock vierduysent gulden.

Ende doen heeft den abt van Sint-Bernarts met een diamant op een glasch geschreven in een van de camers opt stadthuys dese Latijnse versen:

¹) Fastradus van Uitwijk in het Land van Altena heeft inderdaad veel grond geschonken te Postel en Reusel. Maar het jaartal 1140 houdt verband met het feit, dat in dat jaar in Postel door Siwardus van Sweden een oratorium is gewijd. Toen was Gerlandus abt van Floreff en niet in 1173. In dit jaar heeft abt Hermannus een koopovereenkomst aangegaan met Theodericus van Herlaar betreffende zijn eigendommen te Postel. Zie: H.P.H. CAMPS, *Oorkondenboek van Noord-Brabant I*, blz. 107-114.

²) Het jaartal 1270 houdt verband met het feit, dat Walterus van Orbais, abt van Floreff, toen bij het Generaal Kapittel van de orde heeft aangedrongen op de opheffing van de norbertinessenkloosters. Zie: Th.I. WELVAARTS, *Geschiedenis der Abdij van Postel*, dl. I. Turnhout-'s-Hertogenbosch 1878, blz. 89. J.B. VALVEKENS, *Acta et Decreta Capitulum Generalium Ordinis Praemonstratensis I*, Averbode 1966, blz. 24.

*Haec domus odit, amat, punit, conservat, honorat
Nequitium, justos, schelera, jura, probos³).*

Eodem dito heeft men op deselve glasch gevonden dese vaersen geschreven, soo men sijde, door den abt van Tongerlo:

*Poma dat autumnus, formosa est messibus estas,
Ver profert flores, igne levatrix hiems.*

Eodem dito heeft men gelesen op een ander glasch dese vier versen, gedaen door den abt van Sint-Getruyden:

*Junius, aprilis, septemque, novemque tricenos,
Unum plus reliqua, februus tenet octo vicenos,
Maius sex nonas, october, julius et mars
Quatuor et reliqui tenet idus quilibet octo.*

Eodem dito heeft men gesien op twee andere glazen dese versen, maer niet geweten door wien gedaen:

*Pocula janus amat, februus algeo clamat,
Martius arva fodit, aprilis florida prodit,
Ros et flos nemorum maio sunt fanes amorum,
Junius dat fena, julio resecatur avena,
Augustus spicas, september colligit uvas,
Seminat october, spoliat virgulta november,
Querit habere cibum porcum mactando december.*

Eodem dito hadde die van Loven op een glas geseth:

Vel dic silentio meliora vel tace.

Eodem dito hadde die vant Brussel op een ander glas geseth:

Verus amor numquam perit.

Eodem dito die van Antwerpen:

Cuique suus error.

Eodem anno heeft heer Jan van Brecht, rijder ende schepen van Den Bos, op een glasch geschreven:

*Hospitis in mensa non vultu sed fercula pensa
Non mensae cultum, sed dantis respice vultum⁴).*

fol. 106r. Eodem anno (1539) den 11 july quaem Vrouw Maria, de suster van kijser Carel, weduwe van coninck Lodewijck van Hongarij-

³) Ofschoon deze en volgende Latijnse verzen — disticha, andere versvormen en korte zegswijzen — niet alle van norbertijnse herkomst zijn, worden ze hier om wille van de volledigheid geciteerd.

⁴) Met glazen zijn bedoeld drinkglazen. Dit blijkt o.a. hieruit, dat de maandspreuken wegens de lengte van de tekst niet op één glas, maar «op twee andere glazen» zijn gegraveerd. Men liet dit werk door vaklui doen. Abt van Tongerlo was toen Antonius Tsgrooten.

en, als governante van de Nederlanden, vergeselschap met grote heeren, geestelijke ende wereltlijk, in dese stadt van Den Bosch, bij haer hebbende den bisschop van Palermen, den marcgraeff van Bergen, hertog Philips van Aerschot, den cancelier heer Adolf van der Noot met sijne huysvrouw, den graeff van Espinoy, den prins van Chimay, doctor Kourt, menheer Nigri cancelier van de ordre, den hertog van Milanen, den jongenheer van Egmont, de ambassadeurs van Engellant ende Francrijck, den heer van Molenbays, den heere van Simpen ende de abten van TONGERLO, BERN, Sint Bernarts, Vilers, Sint Getruyden ende PERCK, den commandeur van Gemert, den archidiaecken van Luyck. De stadt schonk Vrouw Maria een beurs met duysent gulden in gout ende een voeder wijn. Ende die andere groote ider een aem. Ten selven dagen quamen mede in de stadt veele gebannen persoonen volgende malcanderen aen een lange touw⁵).

fol. 203v. Int jaer 1572 heeft Johanna van Vechel eenen brieff ontfangen van een iverig catolieck binnen Gorcum daer haer broeder pastoor was geweest, haer schrijvende de droevige doot ende tirannye van haer broeder Leonardus van Vechel ende meer andere moniecken, gemartili-seert binnen Den Briel, van dese inhoud:

Beminde nicht. Als de gereformeerde het casteel van Gorcom ingenomen hadde, hebben sij tirannelijk geleeft met de geestelijke, alhoewel de contrarie belofte geen geestelijke ofte werelijke aen lijff noch goet te beschadige. Door mijnedighijt nochtans hebben sij alle geestelijke bij de cop gevat ende gevangen geseth. Onder dese waeren den eerwaerde guardiaen van de minderbroers, genaemt Niclaes Pieck, met tien van deselve ordere, mitsgaders eenen Nicasius Johannes, geboortich van Hees bij Leent, Meyerije van 's-Hertogenbos, item Leonardus van Vechel, geboortich van 's-Hertogenbos, outsten pastoor van Gorinchem met noch eenen pastoor ende een wertlijke priester ende eenen Johannes ab Oisterwijck, geboortich van Oisterwijck, van de ordre van de canoniecken reguliers, item een predicaer, item noch twee van de ordre van de Premonstretijt, den eenen genaemt Adrianus van Hilvarenbeeck, geboortich oock Meyerije van Den Bos ende noch een pastoor bij Dordrecht. Den eersten avont hunder gevanckenisse, als de soldaeten

⁵) Het bezoek van Maria van Hongarije, landvoogdes over de Nederlanden sinds 1531, staat ook vermeld in het hierboven gemelde werk van J.H. VAN HEURN, dl. I, blz. 492, maar niet zo volledig. Abt van Tongerlo was toen Arnoldus Streeters, van Berne Conradus van Malsen en van Park Ambrosius van Engelen.

sat ende voll waeren, hebben sij de gevangene toegeroepen: Laeten wij dese affgodisten neus, ooren etc. afsnijden ende haer dan aen een galgh ophangen. Ende sij hebben gereetschap gemact om haer te pijnigen, hebben sij den eenen voor de anderen, naer eerst de wereltlijke priesters haer gelt afgenomen, de monicken gedrijgt te pijnigen soo sij haer schatten ende juwelen van haer cloosters niet aenwesen. Maer wat haer aengedaen wiert, sijde anders niet als: Deo gratias. Ende tot Gorcum vresende voor een oploop, hebben sij haer naer Den Briell gebracht, alwaer sij den 8 july scherpelijck sijn geëxamineert, hun aenporrende om hen gelooff aff te gaen, hetwelck sij constantelijck genegeert hebben door geen drijgementen, veel min tormenten, haer gelooff te sullen afgaen, maer volstandigh in haer gelooff tot der doot daerinne te sullen perseveren. Soo sijnser door de overhijt savonts wel gestemt ende sath sijnde terstont veroordeelt ter doot ende den geweldiger provoost allegader op te hangen. Ende heeft se op den 9 july de priesters genomen ende gebonden arm aen arm, twee en twee, soeckende eene bequaeme plaetse om die te hangen. Soo sijn se gecomen een uur gaens buyten de poort aldaer vindende een vervalle boereschuer daer noch inlagen twee balcken. Hebben eerst den guardiaen gehangen, die eerst sijn medebroeders gekust heeft adiu ende haer tot stantvastighijt in haer gelooff tot den uyttersten toe te blijven vermaent heeft. Doen hebben sij den heer pastoor van Vechell aengevath. Doen heeft hij gesijt, verblijt sijnde door de toecomende hemelsche vreucht: Haest u, bid ik, meester van den scherpe gerichte, dat ick mijn broeders mach vergeselschappen. Want ick sie den hemell open. Ende aen de omstanders ende soldaten gesijt: Indien ick tegen imant van ulieden heb misdaen, vergeeft het mijn door de lieffde Godts ende maeckt bekend aen de catoliecke borgers van Gorcum ende mijne patriotten van 's-Hertogenbosch ende sunderlinge aen mijn oude moeder ende suster aldaer, dat sij voor mijn bidden ende hoope haer haest te sien in de ewige glorie, ende, den beull hem afstotende, riep: Domine in manus tuas commendo spiritum meum. Ende soo sijn de andere oock vervolgens gehangen. Jae, de beulen hebben soo tirannelijck haer werck gedaen, dat sommige tot den morgenstont noch leefde. Sijn noch niet gerust geweest. Hebben haer noch de neus, oiren ende de mannelijckhijt afgesneden. Jae, dat meer is, den buyck opengesneden ende het veth daeruyt gehaelt ende vercocht. Ende de afgesneden leden hebben sij op haere hoet gesteecken. Ende in de stadt comende daarmede geglorieert

door de heele stadt roepende: Dat is de neus, oir etc. van den paep ende meer andere enorme woorden⁶⁾.

Eodem anno (1579) is de schoone ende swaere gebouw de abdij van BERN afgebrant door het krijgsvolck. Ende den abt met sijne religieuse is gewecken naer de stadt van Den Bos, ende hebben gaen wonen eenige jaeren in een poort in Sint-Jorisstraet⁷⁾.

Deel II

blz. 2. In den jaere 1597 is den eerwerde Rumoldus Celibram van Loven proost van POSTEL geworden, die van den paus vercregen heeft, dat dese proosdije in een abdij verandert is. Hij was den eersten proost ende den eersten abt van Postel⁸⁾.

blz. 116. In den jaere 1613 sijn de capucienen eerst hier come wonen ende haer nedergeslagen in de abdij van POSTEL, daer sij een neth clooster gebout hebben door hulp van heer Goyert van Engelant, raet deser stadt⁹⁾.

blz. 120. In den jaere 1615 heeft den bisschop Niclaes Zoes de fraters met eenich tractement gealimenteert ende van het Armfraterhuys een seminarium gefondeert, ende in deselve een illuste schoole, stellende daerin dominum Henricum Leemputh ende dominum Theodorum Lemueau, bijde vermaerde mannen ende licentiaeten in de theologie, tot lectores.

Eodem dito heeft denselven bisschop het overige vant Fraterhuys met de woninge, mitsgaders de kerck, aen den abt van BERN, Johannes

⁶⁾ Het belang van het overigens voldoende bekende relaas over de martelaren van Gorcum is hierin gelegen, dat het hier gaat om een letterlijk geciteerde brief van een in Gorcum woonachtig familielid van Leonardus van Veghel aan zijn zuster Johanna, die in 's-Hertogenbosch woonde.

⁷⁾ Het uitwijken naar Den Bosch had ook reeds eerder in 1572 plaats gehad, toen de abdij door de geuzen was geplunderd. In Den Bosch had de abdij een refugiehuis in de Sint-Jorisstraat. Zie: H. HEIJMAN, *De Norbertijnen te 's-Hertogenbosch* in Berne, jrg. 31 (1978), blz. 57-63.

⁸⁾ Rumoldus Colibrant werd op 16 juli 1597 eerst proost en later op 16 met 1621 de eerste abt van Postel als zelfstandige abdij.

⁹⁾ Toen Colibrant nog proost van Postel was hebben de capucijnen door zijn bemiddeling zich kunnen vestigen in het refugiehuis, dat Postel in 's-Hertogenbosch bezat. Zie: Th.I. WELVAARTS, *Het refugiehuis der abdij Postel te 's-Hertogenbosch*, 's-Hertogenbosch 1888, blz. 59-66.

Moors, vercocht, dewelcke deselve plaets tot een abdije gemackt heeft¹⁰).

blz. 276. Int selve jaer (1632) den 17 augusti hebben de officialen van de Oude Schuts uytter hant vercocht aen heer Paulus van Dael, pastoor tot Berlicom, ten behoeve van deselve kerck, een schoone casuyffell met een geborduert cruys, daerinne int midde geborduert den ridder Sint Joris te paert, voor de somme van negentich gulden onder dese conditiën, dat de voornoemde schutterije de voorschreve casuyffell altoos weder sullen mogen aenverden als de stadt wederom sal sijn gebrocht onder de gehoorsaemhijt van sijn coninclijske majestijt van Spanje ofte tot vrije ofte openbaere exercitie der catoliecke religie ende dienst van de hijlighe sacrificie der misse, mits alsdan restituerende de voornoemde somme van negentich gulden¹¹).

blz. 355. Int jaer 1672 den 26 july vertreckt den coninck van Vrancrijk met monsieur ende meer andere grooten van Boxtel onder gelij van vijftienhondert man ende sliep snachs in de abdije van POSTEL¹²).

blz. 372. In den jaere 1676 is den eerwaerde heer Hermanus Joseph van der Poorte, sijnde een Bossenaer, abt van Sint-Michiels tot ANTWERPEN geworden¹³).

¹⁰) Zie: G. VAN DER VELDEN, *De Abdij van Berne en het Sint-Gregoriushuis te 's-Hertogenbosch* in *Boschboombladeren*, nr. 31, november 1984, blz. 11-42.

¹¹) Berlicum is sinds 1240 de eerste parochie, waarvan de Abdij van Berne het patronaatsrecht heeft. Zie: H.P.H. CAMPS, *a.w.*, blz. 261, 262 en 269.

¹²) Tijdens het abbatiaat van de vierde abt van Postel, Aegidius Janssen, zou volgens de kroniek van Berne de koning van Frankrijk, Lodewijk XIV, in Postel hebben overnacht. Zie: J.H. VAN HEURN, *Historie der stadt en meyerie van 's-Hertogenbosch*, dl. III, Utrecht 1777, blz. 199. Met monsieur is bedoeld monsieur Camilly, ingenieur, met wie de koning tijdens de veldtocht van het Franse leger vanuit Charleroi naar de Nederlanden op 21 juli 1672 de situatie van de stad Den Bosch kwam bezien. Hij besloot toen van een belegering af te zien.

¹³) Van der Poorten was abt van 1677 tot 1681 volgens N. BACKMUND, *Monasticon Praemonstratense* II, Straubing 1952, blz. 269.